

УДК 371.13.37

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ МОРАЛІ

Здійснено соціально-філософський аналіз проблеми відповідальності особистості в контексті моралі. Досліджено моральну відповідальність особистості в сучасних умовах. Обґрунтовано, що моральна відповідальність на відміну від юридичної та професійної являє собою внутрішню складову відповідальності, що характеризує людину як «приватну» істоту поза її соціальною роллю.

Ключові слова: мораль, відповідальність, діяльність, особистість, соціальний суб'єкт, суспільство.

Актуальність проблеми. Проблема відповідальності особистості завжди була і лишається однією з найбільш життєво важливих для людства за своєю значущістю і складністю, тим більше відповідальність особистості в контексті моралі. Особливо це актуально для особистості, яка обіймає високі посади. Наприклад, важко уявити більшість сучасних чиновників, або політиків, які хоча б раз визнали свої помилки і взяли на себе хоча б моральну відповідальність за недоліки у своїй роботі. Кожна епоха мала свої уявлення про моральну відповідальність людини перед суспільством та іншими людьми.

Аналіз наукових джерел і публікацій засвідчує, що, незважаючи на досить широке коло досліджень проблеми відповідальності (О. Бондаренко, Ф. Василюк, Г. Васянович, Г. Зіммель, О. Клепиков, Є. Несенко, В. Понок, В. Рибалко, В. Семиченко, Ю. Стребков, О. Тітаренко, І. Тимошук та ін.), відповідальність особистості в контексті моралі висвітлено ще недостатньо.

Отже, **метою** статті є спроба проаналізувати сутність відповідальності особистості в контексті моралі в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Проблема відповідальності аналізується в основному на тлі права, тобто юридичної відповідальності, почасти професійної відповідальності. Щоправда, вже у Платона і Аристотеля право мало моральні аспекти (поряд із соціальними і політичними), оскільки правове і неправове характеризують дії людини. Але нас цікавлять не моральні аспекти правової відповідальності, а відповідальність особистості в контексті моралі. І тут треба відрізнити ці підходи. Якщо розглядати правову і професійну відповідальність, то вони на індивідуальному рівні становлять зовнішню складову відповідальності, а моральна складова є внутрішньою складовою

відповідальності, котра характеризує людину як «приватну» істоту поза її публічною роллю.

Мораль як регулятор людської поведінки виконує такі основні функції: регулятивну, виховну, відображальну, оцінну, ціннісно орієнтовану, мотиваційну, комунікативну та ін. [11, с. 4].

Важливим елементом моралі як регулятора людської поведінки є спілкування. Будучи незмінним компонентом особистісної структури, спілкування виступає універсальним засобом гуманізації самої людини. Воно потребує від людини вміння орієнтуватися в різноманітних, нерідко суперечливих ситуаціях, знаходити моральні розв'язання поставлених проблем. Усе це, на думку О. Клепікова, потребує усвідомленого обрання індивідуальної поведінки, що вимагає розвитку творчого мислення, усвідомлення цілей, завдань, мотивів не тільки самих вчинків, а й їх наслідків [6, с. 237].

Моральні відносини як невід'ємна складова міжособистісних взаємостосунків відіграють керівну роль у формуванні нової людини, і як аспект вони присутні у всіх взаємозв'язках людей. Моральні відносини — це сукупність особливого виду зв'язків і залежностей, що відновлюються в результаті стосунків з іншими людьми, із суспільством. У реальному процесі спілкування міжлюдські відносини безпосередньо відображають моральність, яка не може існувати поза цими відносинами. Процес спілкування, вважає Г. Зіммель, утворює ідеальний світ, в якому радість кожного безпосередньо пов'язана з радістю інших, і ніхто принципово не може задовольнити своє прагнення за рахунок незадоволення іншого [4, с. 5]. Отже, моральність у контексті спілкування є тим самим виміром, який визначає поведінку людини, її ставлення до співрозмовника, охоплює внутрішню потребу особистості до здійснення моральних дій і вчинків. Саме моральні дії і вчинки складають зміст відповідальності особистості в контексті моралі. Ця відповідальність несе у собі суспільно ціннісний зміст, виступає способом детермінації поведінки людини, накладає на людину певні обов'язки.

Кожний людський вчинок як наслідок обраного рішення в ситуації морального вибору так чи інакше порушує інтереси інших людей, суспільства. Оскільки моральний вибір виражає реальний зв'язок особистості з іншими людьми, а одержаний результат набуває певного значення для інших людей, це завжди накладає відповідальність на особистість. Ця відповідальність, як вважає Г. Балл, умовно може бути поділена на внутрішню та зовнішню. Внутрішня відповідальність є атрибутом такої моральної категорії, як совість. Вона виражає прагнення особистості усвідомлювати наслідки своїх учинків, діяти відповідно до цих усвідомлень, керуючись нормами моралі. Зовнішня відповідальність виявляється у вигляді санкцій суспільства на дії особистості [3].

Отже, відповідальність особистості в контексті моралі означає брати на себе всі наслідки своїх вчинків. Відповідальна поведінка особистості в контексті моралі протистоїть безвідповідальній, тобто це вчинки, які відбуваються без урахування наслідків для себе та інших. Безвідповідальність завжди пов'язана з байдужістю і легковажністю або з надмірною самовпевненістю. На жаль, така безвідповідальність притаманна деяким українським політикам та лідерам політичних партій.

Серед чинників, які слід урахувати при аналізі проблем, пов'язаних з відповідальністю в контексті моралі, це, по-перше, повнота обізнаності з реальними обставинами даного поведінкового акту, можливість їхнього адекватного усвідомлення; по-друге, здатність особистості до відповідної дії, ймовірність бажаних і небажаних результатів цих дій.

Разом з тим власне моральна відповідальність особистості — це, звичайно, не синонім екзистенціального відповідання як такого, вона має особливі риси, пов'язані із специфікою моральності. Показовим для неї є насамперед осмислення відповідання як гарантованого додержання певних моральних зобов'язань, принципово відкритого для контролю з боку тих, перед ким ці зобов'язання прийняті. Крім того, моральна відповідальність містить такі питання. По-перше, дійсно морально свідомою особистістю відповідає за все, по-друге, відповідає головним чином перед самою собою або перед якимись зовнішніми інстанціями.

Говорячи про особливості моральних вимог стосовно відповідальності особистості, треба звернути увагу й на особливості реалізації моральної свідомості та моральних категорій. Так, автори довідкового видання «Морфологія культури: тезаурус» стверджують, що відповідальність — це поняття моральної свідомості і категорія етики, яка характеризує відповідність дій, поведінки вимогам морального обов'язку, виходячи з можливостей особистості [1].

Серед чинників, які слід урахувати при аналізі моральної відповідальності, — спроможність людини виконати приписи, вимоги, які ставляться до неї; повнота її обізнаності з реальними обставинами поведінкового акту та міра їх розуміння і тлумачення; чи повинна вона відповідати за досягнення результату та наслідки своїх дій, на які впливають зовнішні обставини; чи може вона передбачити ці наслідки; як далеко поширюються межі її діяльних здібностей тощо.

Відповідальність має два виміри: за що відповідати людині; перед ким вона відповідає. У моралі людина відповідає перед собою, перед іншими, перед суспільством.

Міра відповідальності визначається мірою свободи і прав, які надає людині суспільство. Свобода — це простір для відповідальності. Людині при-

таманні свобода вибору, свобода дії, вона здатна обмірковувати, проектувати дії, обирати засоби для досягнення результату, а тому має відповідати за обране, вчинене нею [1, с. 232–233].

Крім того, якщо звернутися до досліджень моральної відповідальності з точки зору філософської етики, то, як стверджують дослідники цієї проблеми (О. Титаренко, І. Тимошук), всі дискусії щодо теорії моралі визначаються розмежуванням трьох точок зору: аргументація розгортається з аристотелевських, кантівських або утилітаристських позицій. Усі інші можна охарактеризувати як намагання синтезувати названі підходи. Це, наприклад, можна віднести до релігійної етики [12, с. 99].

Класичний підхід до моральної відповідальності пов'язаний з орієнтацією індивіда на вчинки, тобто, як «Я» маю поводитися, що «Я» маю робити. Причому це питання треба вирішувати практично. І залежно від того, на яку позицію доцільності ми станемо, — блага чи справедливості, на нас чекатимуть різні підходи до уведення моральних норм [11, с. 5].

Представники утилітаристської етики виходять із того, що моральні дії, вчинки, лінія поведінки індивіда приносять найбільшу користь переважній кількості людей. Поняття користі в утилітаристській етиці пов'язується тільки з наслідком певних дій або вчинків. Відповідно в утилітаризмі особлива увага звертається на процес обрання засобів для його досягнення. У цьому відношенні утилітаристська етика є теологічною, оскільки наші дії піддаються моральним оцінкам, і результати цих дій уже частково детерміновано нашими цілями і цінностями. Свобода нашого вибору фактично пов'язана тільки з існуючими альтернативами в обранні засобів. У такій ситуації вибору ми виходимо із уявлення ефективності або якихось інших принципів, не перетинаючи межі раціональності. Моральні норми мають тут форму спричиненого імперативу, зміст якого може бути інтерпретований як відносини повинності. Подібна моральна норма стверджує, що «повинно» або що «необхідно» зробити для реалізації певних цілей.

Разом з тим, як тільки самі цілі або цінності стають проблематичними, ситуація вибору виводить нас за межі цілераціональності. Тут йдеться про важливі ціннісні рішення, які, починаючи з Аристотеля, розглядаються як кардинальні питання життя, яке треба добре прожити. Тут вибір робиться з позиції блага, і ми тим самим вступаємо у сферу етики [2].

Отже, вибір з позиції блага є розумінням людиною самої себе, яке залежить не тільки від того, як вона сама себе описує (дескриптивна компонента), а й від тих зразків, які вона наслідує (нормативна компонента). Вибір у цій ситуації орієнтовано на якусь абсолютну мету, благо самодостатнього життя.

Іншими словами, те, що «повинно» або «необхідно» робити, означає: для індивіда поводитися таким чином «добре», причому «добре» завжди або у крайньому разі в перебігу тривалого часу, доки зберігається самототожність «Я». Саме у цьому зв'язку Арістотель говорив про шляхи досягнення доброго і щасливого життя. І в цьому підході етичні питання ще не потребують повного розриву з егоцентричною точкою зору [10, с. 27].

Як слушно відмічає О. Тітаренко, тільки категоричний імператив І. Канта вперше пориває з егоцентризмом. Представники деонтологічного підходу слідом за Кантом припускають, що існують майстерно вбудовані розумом моральні правила — імперативи, наслідуючи які суб'єкт діє морально [12, с. 101–102].

Сучасний підхід до аналізу моральної відповідальності особистості також має свою специфіку.

Моральна відповідальність особистості, соціального суб'єкта в сучасних умовах набуває особливого значення. Це відповідальність кожної діючої людини в міру того, як вона усвідомлює сучасний стан суспільства, сучасну боротьбу за демократичні перетворення та соціальний прогрес.

При такому підході до моральної відповідальності особистості ця відповідальність постає не тільки як обов'язок дотримуватися міри морального впливу в разі невиконання обов'язку, а й виступає як позитивна моральна якість особистості, змушуючи людину діяти відповідно до вимог обов'язку.

Отже, моральна відповідальність особистості — це обов'язок виконувати всі зобов'язання як вираження об'єктивної необхідності і закономірності суспільного життя.

Висновки. З'ясування феномену відповідальності особистості в контексті моралі показує, що вона є складною та багатогранною. Основним компонентом такої відповідальності виступає мораль, оскільки саме мораль визначає, що є добро, а що — зло, і, виходячи з цього, особистість обирає правильний варіант поведінки і діяльності, тобто такий, що зобов'язує її поводитися і діяти подібним чином відповідно до моральних норм, установлених у суспільному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Морфологія культури : тезаурус / за ред. В. О. Лозового. – Х. : Право, 2007. – 384 с.
2. Арістотель. Никомахова етика / Арістотель // Соч. : в 4 т. : пер. с древнегреч. / общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 53–293.
3. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г. О. Балл // Соц. психологія. – 2005. – № 1 (9). – С. 13.

4. Зиммель Г. Избранное [Электронный ресурс] : в 2 т. / Г. Зиммель. – М. : Юрист, 1996. – Т. 2 : Созерцание жизни. – С. 1–11. – Режим доступа: <http://www.Krootov.Info/libr-min/z/zimmel12html>.
5. Кант И. Критика практического разума / И. Кант. – СПб. : Наука, 1995. – 528 с.
6. Клепиков О.І. Основи творчості особи / О.І. Клепиков. – К. : Вища шк., 1996. – 295 с.
7. Копилов В. О. Влада і знання: генезис ідеї епістемократії / В. О. Копилов. – Х. : НАУ ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2009. – 514 с.
8. Матіос А. В. Зміст та сутність адміністративної відповідальності / А. В. Матіос // Право України. – 2006. – № 1. – С. 33–37.
9. Мануйлов Є. М. Етика : навч. посіб. / Є. М. Мануйлов, М. П. Требін. – Х., 2001. – 240 с.
10. Мануйлов Є. М. Морально-етична відповідальність суб'єкта діяльності / Є. М. Мануйлов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 9. – С. 24–31.
11. Мануйлов Є. М. Філософський аналіз моральної відповідальності соціального суб'єкта / Є. М. Мануйлов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 8. – С. 3–8.
12. Тітаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О. Г. Тітаренко ; ХУПС ім. І. Кожедуба. – Х., 2006. – 178 с.
13. Тимошук І. Г. Формування морально-етичної відповідальності особистості майбутнього практичного психолога : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / І. Г. Тимошук. – К., 2003. – С. 19.
14. Йонас Г. Принципи відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації : пер. з нім. / Г. Йонас. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.

ПРОБЛЕМА ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ МОРАЛИ

Мануйлов Е. Н.

Осуществлен социально-философский анализ проблемы ответственности личности в контексте морали. Исследована моральная ответственность личности в современных условиях. Обосновано, что моральная ответственность в отличие от юридической и профессиональной представляет собой внутреннюю составляющую ответственности, которая характеризует человека как частное лицо за пределами ее социальной роли.

Ключевые слова: мораль, ответственность, деятельность, личность, социальный субъект, общество.

PHILOSOPHYCAL ANALYSIS OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF MORAL SUBJECT

Manuylov E. N.

Done sociophilosophical analysis of the problem of personal responsibility in the context of morality. Explores the moral responsibility of the individual in modern conditions. It is proved that moral responsibility as opposed to legal and professional component represents the internal responsibility that characterizes a person as an individual outside of its social role.

Key words: *morality, responsibility, work, personality, social subject and society.*

УДК 130.2:159.964.26

В. Л. Філіппов, кандидат педагогічних наук, доцент

КРИЗА КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ ШИЗОАНАЛІЗУ

Висвітлено основні питання шизоаналізу як модифікації класичного психоаналізу, в контексті якого автор розглядає явище кризи культури.

Ключові слова: *шизоаналіз, криза, історія, культура, самовідчуття.*

Актуальність проблеми. У науковому полі ХХ ст. сформувалася низка нових концепцій, зміст яких визначило революційне перетворення не тільки в теоретичній, а й у соціально-політичній і духовній сферах людської діяльності. Філософськи обґрунтоване позиціонування цих ідей стає важливим досвідом в умовах реформування сучасного суспільства. Досвід розв'язання проблеми кризи культури має загальнофілософську актуальність, чим і зумовлена увага до наукової спадщини ХХ ст.

У запропонованій статті автор ставить за **мету** розглянути проблеми кризи культури в контексті шизоаналізу, що було розроблено Жаком Лаканом.

Виклад основного матеріалу. Класичний психоаналіз та його модифікації, природно, не обмежуються трьома відомими персонами (маються на увазі Фрейд, Юнг та Фромм), він продовжує розвиватися, хоча іноді в модифікаціях надзвичайно екзотичних. До однієї з подібних модифікацій належить так званий шизоаналіз, або, висловлюючись докладніше, шизоаналітичний проєкт, засновником якого є Жак Лакан — фігура вельми ексцентрична, вельми